

↳ Váró Kata Anna

Komédia + filozófia

*Bernard Shaw:
Man + Superman.
National Theatre, London;
rendezte: Simon Godwin*

A *Szent Johanna* a Nobel-díjjal kitüntetett Shaw legnagyobb színműve, az Oscar-díjas *My Fair Lady* alapjául szolgáló *Pygmalion* a legközismertebb. A Mozart *Don Giovanni*ja ihlette *Man and Superman* ismertségében és népszerűségében is elmarad tőlük, de hazájában és Magyarországon is időről időre előveszik, jóllehet a mű eredeti formájában és terjedelmében aligha került eddig színpadra. A közel hatvanezer szóból álló színdarab — majd kétharmada a főszereplő, John Tanner szájából hangzik el — pusztán felolvasása is meghaladja az öt és fél órát. A művet ezen felül még kiegészíti a Tanner nevében írt, valójában a fabianista Shaw lassú és békés, marxista irányelvek mentén végbemenő társadalmi átrendeződésről szóló elképzeléseit ismertető könyvecske, többekben felvetve a kérdést, hogy színdarabnak nevezhető-e így az egész. Szintén a dráma kontra irodalmi mű kérdését exponálja a darab többi részétől formájában is elütő harmadik felvonás, a *Don Juan a pokolban*. A színpadi megszólalásuktól idegen struktúrájú, ugyanakkor sziporkázóan szellemes és mesterien megírt jelenet szinte születésétől fogva önálló életre kelt, és olyan neves írókat is büvőkörébe vont, mint Norman Mailer, Gore Vidal, Susan Sontag és Gay Talese, akik 1993-ban a Carnegie Hallban tartottak belőle felolvasóestet. Az aforizmagyűjtemények kedvencévé vált *Don Juan a pokolban* leggyakrabban önálló rádiójátékként hallható. Volt rá példa a nyolcvanas évek legelején, hogy a BBC úgy tűzte műsorra hétről hétre, hogy közben a National Theatre játszotta a darab első két és negyedik felvonását, így hidalva át az eredeti alkotás játékidéből és dramaturgiájából fakadó nehézségeket. A leghíresebb BBC-féle rádiójáték-feldolgozás azonban kétségtelenül az 1996-os Sir Peter Hall rendezte változat, melyben a mostani előadás főszereplője, Ralph Fiennes szólaltatta meg Tannert olyan partnerek közreműködésével, mint például Judi Dench, de nem kevésbé parádés szereposztásban volt hallható Magyarországon is Darvas Ivánnal és Ruttkai Évával.

A *Man and Superman* ősbemutatóját 1907-ben tartották Shaw rendezésében a kortárs drámák mellett elköteleződött Sloan Square-i Court Theatre-ben, mivel a National Theatre akkoriban kizárólag klasszikusokat játszott. Az ír drámaíró maga teremtett hagyományt azzal, hogy kihagyta hosszú prologusát és a harmadik felvonást, szétválasztva ezáltal „a komédiát és a filozófiát”. Simon Godwin rövidített, de mind a négy felvonást tartalmazó rendezése azért is figyelemreméltó vállalkás, mert Nagy-Britanniában 1915-ben Edinburghban, a Lyceum Theatre-ben játszották először és utoljára együtt mind a négy felvonást.

A National Theatre-ben idén bemutatott előadás Roebuck Ramsden (Nicholas Le Prevost) dolgozószobájában indul. Itt derül ki, hogy a néhai Mr. Whitefield Ramsdenre és John Tannerre (Ralph Fiennes) bízta lánya, Ann (Indira Varma) gyámságát. Az ultrakonzervatív angol elitet képviselő, de magát progresszív gondolkodónak valló Roebuck és a szocialista nézeteket hirdető, örökké felhangolt, önmagát a „Naplopó Milliomosok Osztálya” tagjának tartó Tanner nézetei pergő szócsatákban ütköznek, miközben megismerjük a szereplők egy részét. Kiderül az is, hogy

Tanner nem a gyámság felelőssége, hanem házasság rabigája elől menekül kétségbeesetten, holott valójában gyerekkora óta gyöngéd érzelmeket táplál Ann iránt. Meggyőződése viszont, és erre okítja a fiatal költőt, Octaviust (Ferdinand Kingsley) is, hogy: „[a] női igézetben éppen az az ördögi, Tavy, hogy megkívántatja az emberrel a saját pusztulását” (Ottlik Géza fordítása). Tanner a nősülés elől egészen Spanyolországig menekül, eszes és talpraesett sofőrje, Straker (Elliot Barnes-Worrell) segíti ebben, de a Sierra Nevadában autózva banditák kezére kerülnek. A banditák vezére, Mendoza (Tim McMullan), az egykori londoni pincér, aki — merő véletlenségből — épp Straker hűgába szerelmes. Lángoló szenvedélye több tucat szerelmes költemény megírására ihlette, felolvasása azonban hamar álomba ringatja Tannert.

A harmadik felvonás álomjelenetében Tannerrel megfásult Don Juanként találkozunk. Az egykori nőcsábász immár a pokolban unatkozó, kiábrándult realista. Vele van még a Mendoza alakjában megjelenő ördög (McMullan csak úgy lubickol a kettős szerepben), a Doña Ana de Ulloaként megjelenő Ann, és a darabbeli beszélő szobor helyett az angyalszárnyakkal ékesített Ramsden. A pokol kiváló hely a haladó gondolatok kimondására, legyen szó politikáról, vallásról, vagy férfi–nő-kapcsolatról. A szín sűrítve tartalmazza Shaw minden mondatában idézetre érdemes elmélkedését a házasság intézményéről, a jóról és rosszról, az erkölcsről, a művészetről, legfőképp pedig a nőkben a fajfenntartás érdekében munkáló életerőről, mely, ahogy Tanner mondja: „...nem más, mint a teremtés vak, dühödt indulata” (Ottlik Géza fordítása). Az „életerő” gondolatát Shaw a rá nagy hatással lévő Schopenhauer *A világ mint akarát és képzet* című munkájából merítette. Schopenhauer terminusát angolra „Force”-ként fordították, ezt továbbgondolva született meg Shaw-nál a „Life Force”, azaz Ottlik fordításában az „életerő”. Ebben a részben kap magyarázatot a címben szereplő „Superman” is, mely a nietzschei „Übermensch” korabeli angol fordítása. A magyar szövegben aligha jön át, de az eredetiben megtalálható az *Everyman* című tizenötödik századi moralitás-játékból kölcsönzött idea továbbgondolása, az „Everywoman” is. Shaw saját bevallása szerint az *Everyman* ihlette Ann alakját, aki megtestesíti a „Mindennőt”, ugyanakkor mégsem minden nő Ann. Rokonítja az ismeretlen szerzőtől származó középkori darabban Shaw művét az is, hogy ebben a jelenetben Don Juan is felveti az *Everyman* alapkérdését: vajon tényleg csak halálunk pillanatában – ez esetben inkább halálunk után – érthetjük-e meg az élet igazi értelmét. (Aligha véletlen egybeesés, hogy ebben az évadban játssza a National Theatre az angol dráma egyik mérföldkövének tartott *Everyman* is, Carol Ann Duffy átiratában, Chiwetel Ejiofor címszereplésével.) Az álomjelenet úgy végződik, hogy Don Juan a mennybe megy, Ann pedig apát keres, hogy megfogyanhasson az emberfeletti ember, azaz a Superman. A negyedik felvonásra egy granadai villába csöppenünk, ahol a darab is visszatér eredeti hangneméhez, és szemtanúi lehetünk, miként húzza be Ann a kétségbeesetten tiltakozó Tannert a házasság kelepcéjébe.

Meglepő módon a dramaturgiai szempontból a darab Achilles-inának számító harmadik felvonás lett Simon Godwin rendezésének legfőbb erőssége. Félő volt, hogy a *Don Juan a pokolban* csak afféle centenáriumi főhajtás gyanánt kerül színre, de színpadi megoldásaiban és színészi alakításaiban is itt ér ténylegesen tetőpontjára az előadás. A Tanner már-már historikus egzaltáltságát mimikájával és hanghordozásával jól megragadó Fiennes testtartása és mozgása jóformán az egész előadás során zavaróan elűti a tőle megszokott kiállástól, ebben a színben azonban elmélkedő Don Juanként végre sokkal testhezállóbb pózt ölt magára. Fiennes bravúrosan ontja magából a hosszú, nem egyszer többoldalas monológokat, de a riposztokban McMullan, Varma és Le Prevost is méltó partnerei. Rendkívül jó rendezői megoldás, hogy a darabban a második és harmadik felvonás közötti észrevétlen átmenetet Godwin is megtartja és a forgószínpad, valamint a serény öltöztetők segítségével egy szempillantás alatt viszi át Tannert immár Don Juanként a pokolba, sőt még az öregasszonnyal való beszélgetést is elindítja, majd hirtelen szünettel szakítja meg kettejük diskurzusát. Ezzel a fogással Godwin még inkább integrálja a darabba a jelenetet, de a nézőnek se lehet olyan érzése, hogy a szünet után véletlenül rossz előadásra ült vissza.

A színek közötti dinamikus és főleg zökkenőmentes átmenetet segíti Christopher Oram díszlete, mely — mivel csak a forgószínpad széléig nyúlik — mindig egy kicsit jelzés értékű marad, a háttér pedig az egymásra állított fehér panelekre vetített képek teszik teljessé. A félig hagyományos, félig modern színházi technikát használó előadás napjaink utcai viseletébe öltözteti a szereplőket, ami kevésbé illik Shaw huszadik század elején írt soraihoz. A hétköznapi öltözékek azonban kétségtelenül otthonosabb mozgást biztosítanak a színészeknek és közelebb hozzák a darabot a közönségéhez.

Az ismert kritikus, Max Beerbohm nem győzte annak idején méltatni, hogy miként állította a feje tetejére Shaw a klasszikus romantikus darabok szabályait azáltal, hogy a nőt tette meg az üldözőnek, a férfit pedig a kiszemelt prédának. Hasonlóan progresszívnek és radikálisnak számított akkoriban, ahogyan Tanner karakterén keresztül Shaw elítéli a társadalom képmutatását és nyíltan hirdeti marxista nézeteit, valamint az is, hogy Tanner sofőrje, a saját szorgalomból gépészként végzett Straker (Elliot Barnes-Worrell) nemcsak az élet dolgaiban, de műveltségben sem marad el a vagyona és kiszolgáló személyzete nélkül tehetetlen munkaadójától. Ez utóbbiban megjelenik az a késő viktoriánus, majd VII. Edward korában még inkább terjedő nézet, hogy az elitiskolákban nevelkedett arisztokrácia szerepét fokozatosan a saját erejéből és eszéből főiskolára, egyetemre járó, nem a veleszületett privilégiumok, hanem munka révén boldoguló munkás- és középosztály veszi majd át. Ugyanez figyelhető meg számos akkoriban született darabban, például J. M. Barrie *The Admirable Crichton*-jában, de a középosztályt teszi meg Anglia eljövendő örökösének E. M. Forster is Edward korában játszódó regényeiben. Bármennyire is avíttanak számítanak ma már

ezen társadalmi nézetek, Shaw művében mégis van valami örök érvényű, főként abban, ahogy a férfi–nő-kapcsolat dinamikáját, különösen a felcserélődött szerepeket, a rafinált és céltudatos nőket és az általuk behálózott férfiakat ábrázolja, nem véletlen, hogy ezek a sorai ingerlik legtöbbször harsány nevetésre a National Theatre teltházas közönségét.

Ritkán látni olyan jól előadott vígjátékot, mely három és fél óras játékidéje ellenére elejétől a végéig képes úgy szórakoztatni, hogy véletlenül sem enged a blödség delejes csábításának. A *Man + Superman* esetében ez javarészt a színészeknek köszönhető. Angolszász színházi szokások szerint egy sztárra épít az előadás, az ő neve adja el a darabot. Ralph Fiennes rutinos színpadi embernek számít, aki ugyanezen deszkákon játszotta már Hamletet, Oidipuszt és Ibsen Brandjét, viszont komikus szerepben a mozivásznon is csak kétszer tűnt fel: Wes Anderson *The Grand Budapest Hotel*-jében és Martin McDonagh *Erőszakik* című filmjében. Fiennes Tannerként is és Don Juanként is mindenkit ámulatba ejt mesterien kivitelezett hosszú megszólalásával, kissé eltúlzott, de a ripacsság határát át nem lépő arcjátékával. A rábízott szöveg külön érdekessége, hogy Shaw feltűnően sok pontosvesszőt használ, mely a rendező szerint abból jöhetett, hogy gyakorlott politikai szónokként pontosan tudta, hogy a sok szünet elaltatja a hallgatóság figyelmét. Fiennes feladata éppen ezért az volt, hogy jóformán lélegzetvétel nélkül darálja terjedelmes monológjait, hogy a néző szinte a saját torkában érezze a szóáradatok feszültségét. Fiennes sztárstátuszát hangsúlyozza maga az abszolút főszerep is, ami mellett a többi színész eleve csak Untermann lehet, viszont pont egy ilyen kiemelkedő tehetség esetében rendkívül fontos, hogy a körülötte lévők ne középszerűségükkel emeljék ki nagyságát, hanem megfelelően erős közeget biztosítsanak számára a kibontakozáshoz. Godwin olyan színészekkel bástyázta körül főszereplőjét, akik nemcsak biztos vállakon tartják, de méltó partnerei is.

A Simon Godwin rendezte *Man + Superman* már tipográfiájában is modern változatra utal, erőssége mégsem a mai öltözékekbe bújtatott komédiában, sokkal inkább a minden tekintetben innovatívnak mondható harmadik felvonásban rejlik. Az alkotói kreativitásnak köszönhetően a szórakoztató vígjátékot inkább kiteljesíti, mintsem megtöri a filozofikus tartalommal telített álomjelenet. Az előadás nem hogy nem veszít emiatt a dinamizmusából, valójában itt kapcsol csak igazán magas fordulatszámra. Pontosán száz évvel a teljes színdarab bemutatója után végre méltó felújítás született, mely egyszerre marad hű Shaw korához és szelleméhez, ugyanakkor csak úgy árad belőle a frissesség és energia.

